

SPOŁECZNO-KULTUROWE UWARUNKOWANIA POSTRZEGANIA ŹRÓDEŁ W KRAJOBRAZIE

SOCIO-CULTURAL DETERMINANTS OF THE PERCEPTION OF SPRINGS IN THE LANDSCAPE

Przemysław Kowalski
dr inż.

Miłosz Zieliński
mgr inż. arch.

Politechnika Krakowska
Wydział Architektury
Instytut Architektury Krajobrazu

STRESZCZENIE

Artykuł powstał w wyniku pracy przy projekcie badawczym: „Przyrodnicze i antropogeniczne przemiany źródeł Wyżyn Krakowsko-Wieluńskiej i Miechowskiej oraz ich rola w krajobrazie naturalnym i kulturowym”. Zadaniem autorów artykułu było wsparcie badań i analiz poprzez podejście architektoniczno-krajobrazowe. Zaprezentowano tu wyniki badań dotyczących sposobu postrzegania źródeł w krajobrazie, przez mieszkańców nie mających styczności na co dzień z podobnymi terenami.

Słowa kluczowe: krajobraz, źródła, percepcja.

ABSTRACT

The paper was written on the basis of participation in the generic research entitled “Natural and anthropogenic alterations of the springs in the Kraków-Wieluń and Miechów uplands and their role for the natural and cultural landscape”. The goal of this paper’s authors was to support research and analyses focusing on the architectural and landscape aspects. The paper describes the results of research on the perception of springs in the landscape by the individuals not living in such areas on a daily basis.

Key words: landscape, springs, perception.

1. WPROWADZENIE

Niniejszy artykuł powstał w rezultacie prac nad interdyscyplinarnym projektem badawczym¹, którego częścią była analiza percepcji źródeł wód powierzchniowych w krajobrazie. Podczas badań zwrócono uwagę na szczególne walory estetyczne i przyrodnicze tych obiektów.

W potocznym ujęciu, określenie „krajobraz” rozumiane jest jako widok, kojarzony przede wszystkim z przyrodą jak np.: panorama górska, zalesione zbocze, widok rzeki meandrującej w szerokiej dolinie. To samo pojęcie, rozwijane przez architekturę krajobrazu, traktowane jest w głębszym sensie, jako wizualny zapis wszelkich przemian naturalnych oraz antropogenicznych zachodzących w środowisku. Za Bogdanowskim i in.² rozróżnia się różne typy krajobrazu: pierwotny, naturalny, kulturowy. Przemiany te dotyczą wszystkich elementów środowiska, zarówno biotycznych jak i abiotycznych, w tym kulturowych, oraz krajobrazu zbudowanego.

Jednym z najistotniejszych czynników abiotycznych w krajobrazie jest woda. Jej oddziaływanie na krajobraz zaznacza się znacznie dłużej, niż działalność cywilizacji ludzkich. *Zatem woda stanowi wartość autonomiczną – jest pierwotna w stosunku do człowieka i tym samym należy uszanować prawa jej funkcjonowania przy technicznym przekształcaniu środowiska przyrodniczego*³. Natura wody ma dwoistą charakterystykę, zarówno w zakresie sposobu, jak i czasu działania. Jest jednocześnie czynnikiem niszczącym (poprzez erozję), jak i twórczym (dzięki procesom akumulacji). Jest jednym z czynników odpowiedzialnych za długookresowe procesy krajobrazotwórcze, trwające dziesiątki tysięcy lat, które zostały wprowadzone do kultury, jako powiedzenie „kropla draży skałę”, równocześnie w postaci nagłych, incydentalnych zjawisk, uznawana jest za jeden z czterech, trudnych do okiełznania żywiołów. W powszechnym pojęciu, obok związku skojarzeniowego: woda = życie, równie często występuje także w asocjacjach z widokami krajobrazowymi np.: brzeg jeziora/morza, doliny rzek, czy górskie potoki i strumienie. Woda obserwowana w krajobrazie, przyjmuje w naszych umysłach nazwy form, które znamy czyli takie, które kiedyś widzieliśmy i zapisaliśmy ich kod wizualny w pamięci. Stąd widząc morze nazywamy je morzem; widząc rzekę nazywamy ją rzeką, ale czy widząc źródło zawsze nazywamy je źródłem?

Miejsce w którym występuje rzeka (woda) odznacza się w krajobrazie w formie wyraźnej kompozycji: rzeźby terenu, formacji roślinnych, a także specyficznej gry światła i cienia. W innych kręgach kulturowych, także źródła wody bywają czytelnie definiowane. W terenach gdzie źródła czystej wody warunkują przetrwanie, np. w środowisku pustynnym lub stepowym, wytworzyła się u człowieka umiejętność perfekcyjnego interpretowania form krajobrazu i identyfikowania go z życiodajnym źródłem wody. Warunki, w jakich przyszło żyć takim ludom, wytworzyły specyficzny sposób postrzegania krajobrazu. Tak ukształtowany filtr percepcyjny pozwala na łatwą identyfikację "źródła wody" niemal w każdej sytuacji. *Podstawowe znaczenie dla ludzkiego poznania ma fakt, że człowiek w pewnych krytycznych momentach syntetyzuje doświadczenie. Inaczej mówiąc, człowiek widząc uczy się, a to, czego się nauczy, ma wpływ na to, co widzi. Tłumaczy to jego wielką zdolność do adaptowania się i wykorzystywania wcześniejszych doświadczeń*.⁴

¹Projekt badawczy pt.: „Przyrodnicze i antropogeniczne przemiany źródeł Wyżyn Krakowsko-Wieluńskiej i Miechowskiej oraz ich rola w krajobrazie naturalnym i kulturowym”, przyznany przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego, nr umowy 0236/B/P01/2011/40 (PSP K/PBW/00734) realizowany w Zakładzie Hydrologii IGI GP UJ; część architektoniczno-krajobrazowa opracowana w Pracowni Projektowania Architektury Krajobrazu, Instytut Architektury Krajobrazu, WA PK, pod kierunkiem prof. dr hab. inż. arch. Wojciecha Kosińskiego.

² Bogdanowski J., Łuczyńska-Bruzda M., Novák Z., 1979, *Architektura Krajobrazu*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa-Kraków, s.8, 34-35, 58-59

³ Myga-Piątek U., Pulinowa M.Z., 2003, *Woda w Krajobrazie Kulturowym refleksja przyrodnicza*, [w:] *Przyroda Górnego Śląska*, nr 34, wyd. Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska, Katowice, s.3-5, pdf

⁴ Hall E.T., 2009 *Ukryty wymiar*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA S.A., Warszawa, s.89

W krajobrazie pustynnym lub stepowym miejsce wystąpienia wody powierzchniowej w postaci źródła lub ciek, jest czytelnie definiowane poprzez charakterystyczne składniki przyrody ożywionej i nieożywionej. Szczególnym przykładem obrazującym tę regułę, jest występowanie oaz, których bujna roślinność wyróżnia się w pustynnym otoczeniu.

Dla mieszkańców Europy, woda w formie strumieni, rzek, czy jezior, była łatwo dostępna, z tego względu nie została wykształcona kulturowa zdolność identyfikowania w krajobrazie form, mogących świadczyć o obecności źródła wody. O ile wielkoprzestrzenne formy występowania wody w krajobrazie są zwykle okazałe, niekiedy wręcz spektakularne, o tyle ich "początki" są niezauważalne. Wyjątkiem są słynne źródła, zagospodarowane dla celów przemysłu turystycznego lub dla celów gospodarczych. Dlatego też w powszechnym pojęciu źródła wód nie są elementem w oczywisty sposób interpretowanym w krajobrazie. Przeciwnie, niekiedy także w akademickiej dyskusji nad przedmiotem badań architektoniczno-krajobrazowych, opisywane bywają, jako wyjątkowy obiekt, o szczególnym układzie przestrzennym, czytelny w trzech wymiarach.⁵ Taki obraz źródeł potwierdzają prezentowane poniżej wyniki badań. W rzeczywistości jednak, źródła stanowią subtelny i nie dominujący komponent krajobrazu. W badaniach krenologicznych, wyróżniane są źródła skalne, skalno-zwietrzelinowe, zwietrzelinowe i rumoszowe. Nieczęstym zjawiskiem jest występowanie widocznego otworu lub szczeliny w skale, w której widoczny jest wypływ wody. Powszechnie są one osłonięte materiałem zwietrzelinowym. Charakterystyczną formę krajobrazową stanowią źródła wypływające w obrębie rozległych i głębokich mis⁶.

2. POSTRZEGANIE ŹRÓDEŁ W KRAJOBRAZIE

Wśród celów poznawczych Projektu Badawczego w zakresie tematyki architektoniczno-krajobrazowej, kluczową rolę odgrywała analiza sposobu postrzegania źródeł przez społeczeństwo. Dla jego realizacji opracowano i przeprowadzono badanie ankietowe. Jego celem było uzyskanie odpowiedzi od osób niezwiązanych z krajobrazem otwartym i wiejskim, wśród których z oczywistych względów postrzeganie źródeł nie jest zagadnieniem, którego rozpoznanie warunkuje standard życia. Autorzy skoncentrowali swą uwagę na mieszkańcach miast, bowiem to dla nich źródła mogą stać się elementem oferty turystyczno-rekreacyjnej.

Badanie ankietowe⁷ dotyczyło sposobu odbioru oraz interpretacji przez obserwatorów źródeł i terenów źródłiskowych w krajobrazie. Zostało ono podzielone na trzy części, obejmujące łącznie 11 pytań otwartych i zamkniętych. Celem pierwszej z nich, było określenie sposobu i stopnia rozpoznawalności źródeł przez respondentów, jako szczególnych bytów krajobrazowych. W tej części badania zawarto pytania dotyczące rozpoznania i opisanie elementów widocznych na załączonych w ankiecie fotografiach. Prezentowały one kilka źródeł położonych na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej oraz jeden przykład nie będący źródłem, lecz podmokłym terenem powyrobiskowym. W kolejnej części ankiety starano się uzyskać obraz źródeł, jaki wizualizuje się w świadomości respondentów, ich wyobrażenia i skojarzenia, a także określenie stosunku do źródeł. Celem trzeciej, ostatniej części ankiety, było przybliżenie perspektywy wykorzystania terenów źródłiskowych oraz przedstawienie propozycji ich zagospodarowania.

⁵ Łuczyńska-Bruzda M., 1997, *Elementy naturalne środowiska. Teoria i zasady projektowania architektoniczno-urbanistycznego. Skrypt dla studentów wyższych szkół technicznych*, wyd. 4, wyd. Politechnika Krakowska, s. 30

⁶ Baścik M., Pociask-Karteczka J., 2002, *Źródła Wyżyny Śląsko-Krakowskiej i Wyżyny Małopolskiej o znacznych walorach przyrodniczych. Propozycje ochrony* [w:] T. Ciupa, E. Krupczyk, R. Suligowski (red.), *Obieg wody w zmieniającym się środowisku*, Prace Instytutu Geografii Akademii Świętokrzyskiej w Kielcach, 7, Akademia Świętokrzyska im. J. Kochanowskiego, Instytut Geografii, Kielce, ss.23–41.

⁷ W badaniu przepytano grupę ok 70. respondentów, głównie mieszkańców miast. Ankiety rozdawano w okresie od kwietnia do maja 2012 (pilotaż, ok. 15. Ankiety) oraz w lipcu, wrześniu i październiku 2012 (badanie właściwe),

Za główny wniosek pierwszej części ankiety, należy uznać, że większość obiektów z terenu Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, przedstawionych do oceny w ankiecie, nie jest rozpoznawana przez obserwatorów jako źródło. Widziany obraz jest raczej interpretowany jako element wody płynącej bądź stojącej. W ekstremalnych wypadkach „obudowa źródła” traktowana jest jako wypływ kanalizacji (Ryc.1) lub kałuża albo bagno (Ryc.2). W większości przypadków, źródło nazywane bywało „wodą”, „strumieniem”, a zdarzało się, iż odpowiedzi nie odnosiły się w ogóle do źródła. Nie odnotowano także różnic w postrzeganiu źródła i podmokłego terenu powyrobiskowego.

Ryc. 1. Źródło Szreniawy „Spod Jabłonki” w Biskupicach. Wypływa ze zbocza, spod drogi. W celu zabezpieczenia drogi przed osuwaniem wypływ został obudowany cementowymi cembrowinami. Widok ten nie budzi skojarzeń ze źródłem lecz w opinii respondentów świadczy o spuszczeniu ścieków do strumienia. Źródło: il. M. Zieliński

Fig. 1. The Szreniawa River “Spod Jabłonki” (From under an apple tree) spring in Biskupice. It flows out from the slope from under the road. In order to prevent the road from slipping down, the outflow was encased with cement bricks. This view is not associated with a spring, but for respondents it rather shows the discharge of sewage to the stream. Source: photo by M. Zieliński

Ryc. 2. Źródło Pilicy w Dąbrowicy. W opinii respondentów jest to „kałuża”, lub teren bagnisty przy zabudowie zagrodowej. Źródło: il. P. Kowalski

Fig. 2. The Pilica River spring in Dąbrowica. The respondents called it a “puddle” or a swampy area near some farming outbuildings. Source: photo by P. Kowalski

Wyniki drugiej części ankiety wykazują, że źródła poza swoim materialnym / fizycznym znaczeniem mają także znaczenie kulturowe i symboliczne. Dlatego też, ze słowem „źródło” kojarzą się także : „woda”, „początek” i „czystość” ale także: „wiedza”, „zasób z którego można coś czerpać” oraz: „magia w legendach i baśniach”, „niezwykłe zdarzenia i cuda (legendy i podania)”.

W wyobrażeniach na temat wyglądu źródła jako wypływu wody i początku cieku wodnego dominują pojęcia, kojarzące się z czystym, nieskażonym cywilizacją otoczeniem i z efektownym zjawiskiem (*czyste, zimna woda, bicie na dużą wysokość*)⁸. Inne obrazy to m.in. wąski wypływ wody ze skalnych szczelin, teren skalisty z drobnymi jaskiniami, oczywiście utożsamiany z krajobrazem wysokich gór. Wśród innych najpopularniejszych wyobrażeń znajdują się także wizerunki źródła jako wypływu otoczonego bujną zielenią, (*wśród wysokich drzew, dzika przyroda, dzikie zwierzęta*).

Odpowiedzi na pytanie: „Jakie Twoim zdaniem elementy krajobrazu są związane z występowaniem źródeł?”, usystematyzowano według podziału na abiotyczne, biotyczne elementy środowiska oraz ukształtowanie terenu i elementy zbudowane.

⁸ Kursywą podano określenia cytowane z odpowiedzi respondentów,

Jako elementy abiotyczne środowiska, ankietowani wymieniali: skały, piasek, kamienie. Wśród elementów biotycznych środowiska wskazywano: roślinność (często z podkreśleniem jej bujnego charakteru), grupy i ciągi drzew czy zakrzewień, wijące się na terenach bezleśnych, lasy, roślinność charakterystyczną dla środowiska wodnego taka jak trawy i trzciny, a także występowanie płazów. Terminem „elementy topograficzne” określano: tereny górskie, obniżenia terenu, tereny nachylone, dolinne ukształtowanie terenu, spadek terenu, krajobraz o charakterze naturalnym; tereny podmokłe, wyżyny, niewielkie zapadliska czy obniżenia terenu. Wśród odpowiedzi na temat elementów zbudowanych dominowała zabudowa ludzka - z uwagi na dostępność wody.

Ryc. 3. Źródło Dłubni „Jordan” w Ściborzycach. Pomnik Przyrody, atrakcyjny cel wycieczek. Źródło: fot. P. Kowalski

Fig. 3. “Jordan” spring of the Dłubnia River in Ściborzyce. Natural monument, attractive trip destination. Source: photo by P. Kowalski

Trzecia, ostatnia część kwestionariusza wykazała, że źródła powinny stać się przedmiotem działań włączających je w wykorzystanie turystyczne i rekreacyjne. Respondenci zgodnie przyznali (100%), że źródła mogą stanowić atrakcyjny cel wycieczek. Przedstawione poniżej odpowiedzi usystematyzowano według możliwych sposobów wykorzystania, wyróżniając cztery główne kategorie użytkarne. Zostały one określone na etapie analizy odpowiedzi respondentów.

– Cele edukacyjne i poznawcze: są czyste i odległe od cywilizacji; estetyczne przejrzyste wypływy i charakterystyczne “pulsowanie”; element rzadko spotykany; propagowanie zdrowego trybu życia.

– Cele rekreacyjne: *kojarzą się z czystą wodą, miejscem odpoczynku, oazą na łonie natury i jakimś charakterystycznym miejscem w krajobrazie; specyficzny klimat, roślinność i efekty dźwiękowe natury od szumu wody do śpiewu ptaków; cisza, spokój, szum wody działa odświeżająco; wiążą się z przyjemnym szumem, tajemniczością, działają uspokajająco; wiążą się z ciekawymi terenami (ukształtowanie terenu i roślinność) jako zrównoważenie się rozrostowi zabudowy; wiele ludzi chętnie dowiedziałoby się jak wygląda takie źródło; nie ma takich atrakcji na terenie kraju, a powinny się znaleźć.*

– Cele turystyczne: *atrakcyjne wizualnie, okoliczne tereny są przeważnie ciekawe krajobrazowo i geologicznie;*

– Cele kulturowe: *przykładowo, „Źródło Zygmunta” w rezerwacie „Parkowe”, jest celem wielu wycieczek i jest reklamowane (np. w lokalnym radio) jako godne odwiedzenia z powodów przyrodniczych; każdy element środowiska przyrodniczego może stanowić atrakcję turystyczną, tereny źródliskowe również.*

Prawie dwie trzecie respondentów (68%) potrafi podać przykłady wykorzystania źródeł. Uszeregowano je według kryteriów określonych podczas analizy ankiet.

– Wykorzystanie turystyczne: *uzdrowisko np. Krynica, Piwniczna; geotermia; turystyka kulturowa: Cudowne źródła, zwykle obudowane, niekiedy jako kapliczki np. Wiktorówka w Tatrach.*

– Wykorzystanie rekreacyjne: *miejsce zabawy dzieci.*

– Wykorzystanie gospodarcze: *w rodzinnej miejscowości ze źródła bierze się czystą wodę i wykorzystuje w kulinariach; wodopój dla wypasanych zwierząt.*

– Wykorzystanie przemysłowe: *produkcja wód butelkowanych, woda pitna do butelkowania.*

Ryc. 4. Niewłaściwe zagospodarowanie turystyczne, prowadzące do degradacji źródła. „Źródło Strusi” w Imbramowicach. Źródło: il. P. Kowalski

Fig. 4. Improper tourism development leading to spring degradation. “Źródło Strusi” (Ostrich Spring) spring in Imbramowice. Source: photo by P. Kowalski

Pytania zamknięte, zawarte w końcowej części ankiety, pozwoliły poznać podejście do źródła wody, jako osobliwego zjawiska. Ciekawym jest fakt, że ponad połowa respondentów (64%) deklaruje, iż widząc ciek wodny (strumień, potok, rzekę) zastanawiało się, gdzie ma swoje źródło. Może to sugerować, że źródło jest elementem środowiska, które budzi zainteresowanie. Z kolei 60% pytanym przyznaje, że widziało źródło. Zazwyczaj były to górskie źródła, z wodą sączącą się spomiędzy skał lub źródła wykorzystane do

celów leczniczych, w uzdrowiskach takich jak Iwonicz-Zdrój czy Krynica-Zdrój. Jednocześnie 15% pytanych deklaruje, że nie widziało źródła, a 25% nie jest tego pewna.

3. PODSUMOWANIE

Powyższa analiza sugeruje, że w świadomości społecznej brak jest ukształtowanego kodu wizualnego dla źródeł Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, lub jest on rozbieżny z ze stanem faktycznym.

Jak wykazały przeprowadzone badania sondażowe, w pojęciu społecznym źródło jest obiektem o wyjątkowym, wręcz spektakularnym, charakterze. W odpowiedziach respondentów na temat wyglądu źródła, jako wypływu wody i początku ciekę wodnego jako główne dominują wizje: wypływu ze skalnej szczeliny, wypływu w otoczeniu bogatej zieleni i krystalicznie czystym otoczeniu. Najczęściej pojawiającą się odpowiedzią jest *wąski wypływ wody ze skalnych szczelin, teren skalisty z drobnymi jaskiniami*, zwykle w krajobrazie górskim, następnie *ukształtowany w dolinę, w której płynie strumień*; oraz: *wśród wysokich drzew, dzika przyroda, dzikie zwierzęta*; ewentualnie *bicie na dużą wysokość, teren nie skażony cywilizacją*. Zgodnie z opinią większości ankietowanych, źródło znajduje się w otoczeniu naturalnym, nie przekształconym przez człowieka, na terenie nie skażonym cywilizacją. Przytoczone opisy zostały zaczerpnięte z odpowiedzi respondentów i są reprezentatywne dla wyników badania. Jednocześnie, jak wykazało badanie, kulturowa asocjacja słowa *źródło*, odnosi się nie tylko do wody, ale łączy się również z takimi stwierdzeniami, jak: *początek, czystość, życie, przejrzystość, dobro i wiedza*.

Źródła mogą stać się atrakcyjnym produktem turystycznym. Przeszkodą jest niska świadomość społeczna istnienia i wyglądu tego typu obiektów. Podstawą jest ukształtowanie odpowiedniej matrycy społecznej percepcji źródeł, następnie próba wypromowania ich, jako atrakcyjnych struktur krajobrazowych.

Przedstawiona analiza stała się podstawą do prowadzenia dalszych badań, w tym oceny krajobrazu pod kątem występowania charakterystycznych elementów biotycznych i abiotycznych, świadczących o obecności źródeł wód powierzchniowych.

SOCIO-CULTURAL DETERMINANTS OF THE PERCEPTION OF SPRINGS IN THE LANDSCAPE

1. INTRODUCTION

This paper was written as a result of participation in the interdisciplinary generic research⁹, whose part was the analysis of the perception of surface water springs in the landscape. During research, the authors focused especially on the esthetic and environmental advantages of these elements.

Commonly, the term "landscape" is understood as a view, mainly in the context of the natural environment, e.g. mountainous panorama, forested slope, the view on the river

⁹Generic research entitled "Natural and anthropogenic alterations of the springs in the Kraków-Wieluń and Miechów uplands and their role for the natural and cultural landscape", granted by the Minister of Science and Higher Education", contract no.: 0236/B/P01/2011/40 (PSP K/PBW/00734) conducted in the Department of Hydrology in the Institute of Geography and Special Management at the Jagiellonian University; the architectural-landscape part developed in the Laboratory of Landscape Architecture Development in the Landscape Architecture Institute at the Tadeusz Kościuszko University of Technology Faculty of Architecture under the academic supervision of Prof. Eng. Wojciech Kosiński, PhD.

winding along a wide valley. The same term developed by the landscape architecture is defined in a more sophisticated sense as the visual record of all environmental and anthropogenic alterations in the natural environment. Referring to Bogdanowski et al., we can distinguish various types of landscapes: primal, natural and cultural. These alterations refer to all elements of the environment, both biotic and abiotic, including cultural alterations, and to the human-made landscape.

Water is one of the most significant abiotic factors in a landscape. Its impact on the landscape is much longer than the impact of human civilizations. *Thus, water is an independent value as it is primal when compared to humans, which means the terms of its existence should be respected when altering the natural environment*¹⁰. Characteristics of water are dual; on the one hand, it is a destructive factor (by means of the process of erosion) whereas, on the other hand, it is a creative factor thanks to accumulative processes. Water is one of the factors responsible for long-term prospectogenic processes, lasting for tens of thousands of years, whose characteristics can be described by the sentence "a water drop hollows a stone", when at the same time it is said to be one of four elements that are difficult to tame. Commonly, apart from the connotation "water means life", water is associated with landscape views, e.g. shore of a lake or a sea, river valleys or mountain brooks and streams. In our minds, water observed in a landscape takes names of the forms that we know, i.e. those that we have already seen and remembered their visual codes. Thus, seeing a sea, we call it a sea and seeing a river, we call it a river, but when seeing a spring; do we really call it this name?

The place where there is a river (water) can be seen in a landscape in the form of an easily distinguished composition: terrain, plant formations and specific arrangement of daylight and shades. In different cultures, also sources of water are clearly defined. In areas where water sources are necessary to survive, e.g. in the desert or steppe environment, human beings learned to interpret landscape forms perfectly and to match them with the life-giving source of water. The conditions those peoples were meant to live in created a special way of looking at a landscape. Such abilities of perception allow for an easy identification of "a source of water in almost every situation. *The fact that in some critical situations people can synthesize their experience has a crucial meaning for human cognition. In other words, people learn by watching and what they learned has an influence on what they can see. That explains their great ability to adapt and use their previous experience.*"¹¹

In the desert or steppe landscape, the place where there is surface water in the form of a spring or a watercourse is clearly defined by the specific contents of animated and inanimate nature. A special example explaining this rule is oases whose luxuriant flora stands out from the desert surroundings.

For the population of Europe, water in the form of streams, rivers or lakes was easily accessible, thus the cultural ability to identify landscape forms that could indicate water sources has not been created. Large forms of water in a landscape are generally very great and spectacular, whereas their "origins" are imperceptible. Famous sources used for the purposes of tourist industry and economy are the only exception. That is why common water sources do not constitute an automatically identified element of a landscape. On the contrary, even in academic discussions over the matter of architectural and landscape research they are described as an exceptional element with special spatial arrangement readable in three dimensions.¹² Such an attitude to springs is confirmed by the results of research presented below. However, in fact, springs are a tiny and non-

¹⁰ Myga-Piątek U., Pulinowa M.Z., 2003, *Woda w Krajobrazie Kulturowym refleksja przyrodnicza*, [in:] *Przyroda Górnego Śląska*, no. 34, Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska, Katowice, pp.3-5, pdf

¹¹ Hall E.T., 2009 *Ukryty wymiar*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA S.A., Warsaw, p.89

¹² Łuczyńska-Bruzda M., 1997, *Elementy naturalne środowiska. Teoria i zasady projektowania architektoniczno-urbanistycznego. Skrypt dla studentów wyższych szkół technicznych*, edition 4, Politechnika Krakowska (Tadeusz Kościuszko University of Technology in Kraków), p. 30

dominant element of landscape. Within spring hydrology research we can distinguish the following types of springs: rocky, rocky saprolite, saprolite and rubble springs. Visible holes or cracks in the rock from which water flows are a rare phenomenon as they are generally covered by saprolite material. Some characteristic landscape forms are springs flowing out within large and deep bowls¹³.

2. PERCEPTION OF SPRINGS IN A LANDSCAPE

Among cognitive goals of our generic research, within its architectural and landscape content, the key role was assigned to the analysis of the way springs are perceived by the society. For the purposes of this goal, the survey research was developed and conducted. It was to bring answers from people not related to open and rural landscape, among which the perception of springs is evidently not a matter whose identification impacts their standard of life. The authors focused on the inhabitants of cities, because they are the possible target for tourism and recreation activities offer.

The survey research focused on the perception and interpretation of springs and spring areas in a landscape by observers. The survey was divided into three parts consisting in total of 11 open- and close-ended questions. The purpose of the first part was to define the way and the level of perception of springs as special landscape elements by the respondents. This part contained questions regarding the identification and description of elements depicted on the photographs enclosed to the survey. They showed several springs situated in the Kraków-Częstochowa upland and one example of the element that was not a spring, but a sippy post-excavation area. The purpose of the survey's second part was to obtain the image perception of springs visualized in respondents' awareness, their imaginations and associations, and also their attitude to springs. The purpose of the third and last part of the survey was to provide some knowledge on the perspective for using spring areas and proposals of their development.

The main conclusion of the first part is that most objects from the Kraków-Częstochowa upland presented in the survey were not recognized by the observers as springs, but rather as elements of flowing or stagnant water. In some extreme situations "spring casing" was treated as a sewage system drain (Fig. 1) or a puddle or a swamp (Fig. 2). In most cases, a spring was called "water", "stream" or even some terms completely not related to a spring. There was also no difference between the perception of a spring and a sippy post-excavation area.

The results of the second part of the survey indicate that apart from their material/physical meaning springs have also meanings of cultural and symbolic types. Thus, the word "spring" is associated with "water", "beginning", "cleanness", but also with words and terms like "knowledge", "resource to take from", "magic in legends and fairytales", "wondrous events and miracles (legends and tales)".

In the concepts of a spring's appearance as the water outflow and as the beginning of a watercourse, the predominant terms are those related to clean surroundings untouched by the human civilization and to a spectacular phenomenon (*clean, cold water, water springing to great height*)¹⁴. Other views include, for example, water outflow from rocky cracks, and rocky terrain with small caves, obviously related to high mountain landscape. Among other most popular concepts there are views of a spring as an outflow surrounded by luxuriance (*among high trees, wilderness, and wild animals*).

¹³ Baścik M., Pociask-Karteczka J., 2002, Źródła Wyżyny Śląsko-Krakowskiej i Wyżyny Małopolskiej o znacznych walorach przyrodniczych. Propozycje ochrony [in:] T. Ciupa, E. Krupczyk, R. Suligowski (eds.), *Obieg wody w zmieniającym się środowisku*, Papers of the Institute of Geography at the Jan Kochanowski University in Kielce, 7, Akademia Świętokrzyska im. J. Kochanowskiego (Jan Kochanowski University), Institute of Geography, Kielce, pp. 23–41.

¹⁴ Terms cited by respondents in italics.

The answers to the following question: "Which elements of a landscape are in your opinion related to the occurrence of springs?" were divided into three groups, regarding a certain context: biotic elements of the environment, abiotic elements of the environment and finally terrain and built elements.

As abiotic elements of the environment the respondents cited rocks, sand, stones. They understood greenery (often together with the luxuriance aspect), groups and rows of trees or bushes winding through deforested areas, forests, plants characteristic of the aquatic environment, such as grass and reed, and also the occurrence of amphibians as biotic elements. The "topographic elements" that they pointed at included mountainous areas, depressions, inclinations, valley type terrain, slopes, natural environment, sippy areas, uplands, small cavities or terrain inclinations. Among the non-natural elements the most often cited one was human-made land development – because of water availability.

The third and last part of the questionnaire indicated that springs should become incorporated to activities related to tourism and recreation. The respondents unanimously admitted (100%) that springs may be attractive trip destinations. The answers shown below were divided into four possible ways of usage, distinguishing four main utility categories. They were defined during the analysis of respondents' answers.

– Educational and cognitive purposes: *clean and distant from the human civilization; esthetic outflows and characteristic "pulsation"; a rare element; propagation of a healthy lifestyle.*

– Recreational purposes: *associated with clean water, a resting place, an oasis in the wilderness and a characteristic place in a landscape; specific climate, greenery and natural sounds, from humming water to singing birds; silence, calmness, humming water have a relaxing impact; they are connected with pleasant murmur, mysteriousness, and have a soothing influence; related to interesting areas (terrain and greenery) as a counterweight against the growing human-made land development; many people would eagerly find out what such a spring looks like; there are no such attractions in our country and there should be.*

– Tourist purposes: *visually attractive, surrounding areas are generally interesting in the landscape and geological context;*

– Cultural purposes: *for example, "Sigismund's spring" in the "Parkowe" natural reserve is the destination for many trips and it is promoted (e.g. in the local radio station) as worth visiting because of its natural advantages; each element of the natural environment can be a tourist attraction, including spring areas.*

Over two thirds of the respondents (68%) can give the examples of spring application. They were divided regarding the criteria defined during the analysis of surveys.

– Tourist application: a health resort, e.g. Krynica, Piwniczna; geothermy; culture tourism: miraculous springs, generally encased, sometimes as small chapels, e.g. Wiktorówka in the Tatra Mountains.

– Recreational application: a playground for children.

– Economic application: *in the village water is taken from a small spring and used for food preparation;* a waterhole for grazing animals.

– Industrial application: production of bottled water, potable water suitable for bottling.

Close-ended questions contained in the final part of the survey allowed us to find out the attitude to a water source as a curious phenomenon. It is interesting that over a half of respondents (64%) declare that when seeing flowing water (stream, creek, river) they wondered where it flows out from. It may suggest that a spring is an interesting environmental element. Next, 60% of respondents admitted they had once seen a spring. These were usually mountainous springs with water oozing from among the rocks or healing springs in health resorts like Iwonicz-Zdrój or Krynica-Zdrój. At the same time, 15% of

respondents declare they have not seen a spring and 25% of them are not sure in this matter.

3. SUMMARY

The above analysis suggests that in the social awareness there is no defined visual code for Kraków-Częstochowa uplands or it is not coherent with the actual state.

As proven by the conducted survey research, a spring is perceived by the society as an exceptional, or even a spectacular object. In the answers of respondents on the appearance of a spring as a water outflow and the beginning of a watercourse the most predominant views are the following: outflow from the rocky crack, outflow surrounded by luxuriance and perfectly clean surroundings. The most popular answer is: *a narrow water outflow from rocky cracks, rocky terrain with small caves*, usually in the mountainous landscape, then *shaped in the form of a valley with a stream flowing in it*; and: *among high trees, wilderness, wild animals; potentially water springing to great height, area not affected by human-made land development*. According to most respondents, a spring is situated in the natural surroundings unaffected by people. The cited descriptions were taken from respondents' answers and are representative for research results. At the same time, it showed that cultural association of the word *spring* referred not only to water, but is also matched with such terms like: beginning, cleanness, life, transparency, good and knowledge.

Springs may become an attractive tourist product. The barrier to achieve this goal is little social awareness of the existence and appearance of such objects. The main goal is to create the proper scheme for the perception of springs in the society and then to try to promote them as attractive landscape structures.

The presented analysis became the basis for further research, including landscape evaluation regarding the occurrence of characteristic biotic and abiotic elements proving the occurrence of surface water springs.

4. BIBLIOGRAFIA

- [1] Baścik M., Pociask-Karteczka J., 2002, Źródła Wyżyny Śląsko-Krakowskiej i Wyżyny Małopolskiej o znacznych walorach przyrodniczych. Propozycje ochrony [w:] T. Ciupa, E. Krupczyk, R. Suligowski (red.), *Obieg wody w zmieniającym się środowisku*, Prace Instytutu Geografii Akademii Świętokrzyskiej w Kielcach, 7, Akademia Świętokrzyska im. J. Kochanowskiego, Instytut Geografii, Kielce, ss. 23–41.
- [2] Bogdanowski J., Łuczyńska-Bruzda M., Novák Z., 1979, *Architektura Krajobrazu*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa-Kraków, ss. 246,
- [3] Hall E.T., 2009 *Ukryty wymiar*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZASA, Warszawa, ss. 282,
- [4] Kosiński W., 2004, *Krajobraz jurajski – walory, zniszczenia, perspektywy* [w:] *Zróżnicowanie i przemiany środowiska przyrodniczo-kulturowego Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej*. Tom 2 Kultura. J. Partyka. (red.), Ojcowski Park Narodowy, Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Śląskiego, Wydział Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego, Instytut Systematyki i Ewolucji Zwierząt PAN, Komitet Ochrony Przyrody PAN, Ojców, ss. 47–74.
- [5] Łuczyńska-Bruzda M., 1997, *Elementy naturalne środowiska. Teoria i zasady projektowania architektoniczno-urbanistycznego*. Skrypt dla studentów wyższych szkół technicznych, wyd. 4, wyd. Politechnika Krakowska, ss. 52 + ilustracje.
- [6] Myga-Piątek U., Pulinowa M.Z., 2003, *Woda w Krajobrazie Kulturowym refleksja przyrodnicza*, [w:] *Przyroda Górnego Śląska*, nr 34, wyd. Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska, Katowice, s.3-5, pdf

O AUTORACH

Przemysław Kowalski jest absolwentem Wydziału Ogrodniczego Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie. Zajmuje stanowisko adiunkta w Instytucie Architektury Krajobrazu Politechniki Krakowskiej. W praktyce zawodowej zajmuje się zagadnieniami kształtowania sieci przyrodniczych w krajobrazie, jest autorem wielu ekspertyz z zakresu dendrologii oraz projektów zagospodarowania terenu i aranżacji zieleni.

Miłosz Zieliński jest absolwentem Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej na kierunkach: Architektura Krajobrazu oraz Architektura i Urbanistyka. Pracuje jako asystent w Pracowni Projektowania Architektury Krajobrazu PK. Jest członkiem Stowarzyszenia Polskich Architektów Krajobrazu, laureatem konkursów architektoniczno-krajobrazowych. Rozwija zainteresowania tematami szeroko rozumianej kreacji w przestrzeniach publicznych.

AUTHOR'S NOTE

Przemysław Kowalski graduated from the Horticulture Faculty of the Agricultural University of Kraków and is a senior lecturer in the Landscape Architecture Institute of the Tadeusz Kościuszko University of Technology in Kraków. In his scientific research he specializes in the aspects of the creation of natural networks in landscapes. He is the author of various expert studies on dendrology and projects of terrain development and greenery arrangement.

Miłosz Zieliński graduated from the Architecture Faculty of the Tadeusz Kościuszko University of Technology in Kraków in the majors of landscape architecture and architecture and urban studies. He works as an assistant lecturer in the Laboratory of Landscape Architecture Development at the above-mentioned university. He is a member of Polish Landscape Architectures Association and the prize winner of architectural and landscape contests. In his scientific research, he focuses on the widely understood creation aspects of public space.